

РАСИЗМ (RACISM) – це сукупність поглядів та світоуявлень про фізичну та розумову нерівноцінність людських рас, з чого робиться висновок про вирішальний культурний і цивілізаційний вплив расових відмінностей. У більш широкому розумінні (Енциклопедія Britannica) расизм означається як сукупність поглядів щодо вирішального впливу раси на здібності, інтелект, моральність, поведінкові установки, риси характеру кожної окремої особистості. Таким чином нівелюється значення соціальних груп і суспільств загалом у розвитку соціального і культурного простору. Для обґрунтування концепції расизму його прихильники виходять з тези про ієрархію вищих і нижчих рас, яка виникла ще в часи зародження людського суспільства.

Термін «расизм» у словниково-довідниковій літературі було вперше зафіксовано французьким філософом П. Ларуссом у 1932 році. У Франції також було видано одне з перших наукових досліджень цієї проблеми – книгу «Расизм» А. Меммі. Значний вплив на розвиток расизму справила теорія еволюції Дарвіна, за якою різні групи людей окреслюються як такі, що розвивалися в різні часи і тому є більш або менш цивілізованими. В часи Дарвіна до туземців з нововідкритих територій ставилися, як до тварин. У 1907 році американський науковий часопис *Scientific American* доводив, що пігмеї Конго є мавпоподібними істотами, а сам Дарвін вважав, що австралійські туземці є втраченим ланцюгом еволюції. Саме на основі дарвінізму було розроблено теорію *євгеніки* – наукової течії, яка відстоювала необхідність виведення кращої раси на основі еволюції. Для створення такої раси пропонувалося сприяти зростанню кількості «більш цінних» людей і зменшенню кількості «гірших екземплярів». Перша кафедра євгеніки була створена у Лондонському університеті у 1904 році, а в 1907 – відкрита перша Міжнародна наукова лабораторія євгеніки. У Сполучених Штатах Америки таку лабораторію було започатковано у 1910 році. Таким чином, євгеніка стала теоретичною й лабораторною основою *примітивного расизму*. Євгенічний характер мало прийняття низки законів про утиски «другосортних» людей у гітлерівській Німеччині. Крім того, теорія еволюції справила значний вплив на формування світогляду німецького філософа Ф. Ніцше, який розмістив на вершині соціального розвитку «надлюдину», яка не потребувала жодних моральних правил і норм.

Результатом расизму як теоретичної концепції є *расова дискримінація*, яка знаходить своє відображення у політичному, соціальному, культурному, етнічному

аспектах. Наукові основи расової дискримінації були закладені у XIX столітті французьким істориком Ж. де Гобіно, який написав «Дослід про нерівноправність людських рас» (1855) і відстоював зверхність нордичної раси над усіма іншими. Англійський політик, аристократ Х. С. Чемберлен відстоював пріоритет тевтонської раси і виклав свої переконання у книзі «Основи дев'ятнадцятого століття» (1899).

Найбільш тривалий період расова дискримінація виявлялася у світовій історії стосовно *чорного населення* Африки, а згодом – Сполучених Штатів Америки. Її коріння виходить з теорії XVII століття про те, що походження негрів відноситься до біблійного Хама, котрий був проклятий його батьком Ноем, у зв'язку з цим виправдовувалося рабство. Перші африканські невольники були вивезені до США (штат Вірджинія) у 1619 році, а вже в середині XIX століття у Сполучених Штатах їх налічувалося близько 4 млн. У 1863 році, під час громадянської війни в США рабство було скасоване президентом А. Лінкольном. Проте столітня традиція рабства створила у США та інших країнах правову й політичну систему на засадах панування білого населення. Расова дискримінація виражалася у недопущенні чорного населення до університетів і певної частини шкіл, до участі у виборах. Чорношкіре населення могло займати лише спеціально відведені місця у громадському транспорті, магазинах, місцях громадського харчування тощо.

У теорії і практиці расизму виділяють два його типи – традиційний та новий. *Традиційний расизм* відстоює положення про відмінність між расою як біологічною належністю і цивілізацією як культурною належністю. Як результат, людина розглядається не в процесі особистісних змін внаслідок перебування в новому соціокультурному середовищі, яке вимагає пристосування, – а як носій етнічних і цивілізаційних особливостей, який механічно репродукує стереотипи поведінки расової спільноти. У теорії традиційного расизму цінності європейського (білого) населення оголошувалися всезагальними, а значить, обов'язковими для наслідування всім людством. Трансформуючись з часом, теорія расизму переросла в *новий расизм*, основою якого є абсолютизація групової расової (чи етнорасової) ідентичності. Прихильники нового расизму відстоюють тезу про «інакшість» як невід'ємне право кожної людини, при цьому виступаючи проти змішування різних етносів, націй, народностей.

На протипагу «білому расизму» у США поступово став складатися «*чорний расизм*», проповідником якого став Ф. Мохаммед, котрий відстоював положення т.зв.

«афроцентристської єгиптології». За цією теорією, древні єгиптяни були чорношкірими, і від них зародилася давньогрецька цивілізація як основа всієї європейської культури. Наслідком поступового скасування расистських законів у США, а згодом і в інших країнах стала «*позитивна дискримінація*», сутність якої полягає у дискримінації представників європеїдної раси з метою зрівнювання стартових життєвих можливостей, насамперед, кар'єрних. Дискримінаційна сутність цього явища певний час вважалася виправданою, оскільки дав можливість виправити історичну несправедливість стосовно окремих етносів і рас. Один з ідеологів позитивної дискримінації Дж. Едвардз писав, що соціальна політика, яка не бере до уваги расове походження, є неефективною, оскільки не зменшує нерівності між меншинами і більшістю. З урахуванням цього положення представникам меншин має надаватися пріоритет і підтримка в подоланні соціальних бар'єрів (пільги при вступі на державну службу, отримання освіти й роботи тощо). Останнім часом «позитивну дискримінацію» стали називати «*принципом позитивної дії*», щоб уникнути терміну «дискримінація». У Британії випадки відмови в отриманні роботи чи в реалізації права на освіту за расовою ознакою стають предметом обговорення в Комісії з расової рівності (*Racial Equality Committee*), а також відповідними комітетами місцевих адміністрацій, які мають право спрямувати справу до суду, надати представникові етнічної меншини адвоката, сплатити судові витрати тощо. Аналогічну підтримку отримує малий і середній бізнес представників етнічних меншин, тому в багатьох країнах Європи активно розвивається підприємницька діяльність індусів, китайців, турків, пакистанців та ін.

Расизм, проте, не варто ототожнювати виключно чи переважно зі ставленням до чорношкірого населення у Сполучених Штатах, адже сутність побутового расизму знаходиться в межах явища *етноцентризму* (В. Козлов, 1991), тобто може стосуватися будь-яких «інакших» і межувати з ксенофобією. Наприклад, у Британії протягом кількох століть формувалося уявлення про нерівноцінність людських рас, і відповідне ставлення до всіх туземців. Французька преса починаючи з XIX століття писала про расистські напади на алжирців та марокканців. У містах Німеччини протягом тривалого часу трапляються вияви расизму стосовно турецьких робітників. Расистські вияви поведінки останнім часом стали частими в Російській Федерації, переважно стосовно «осіб кавказької національності», насамперед, чеченців, а також індійців, афганців,

чорношкірих з різних країн. Етноцентризм, як пише В. Козлов, викликаний, передусім, *культурною аперцепцією*, тобто засвоєнням кожною людиною і кожним новим поколінням ціннісних установок і стереотипів оточуючого етнокультурного середовища, за допомогою якого відбувається пізнання іноетнічних груп. Побутовий расизм почасти виявляється у вбивствах і побиттях представників етнорасових груп з боку членів різноманітних молодіжних угруповань расистського характеру; у дискримінації при прийомі на роботу, насамперед, у приватних компаніях та підприємствах; дискримінація при вступі до навчальних закладів і отриманні свідоцтва про певну освітню кваліфікацію; знущання в засобах масової інформації та громадських місцях.

Фактично расизм відстоює дві головні позиції: про необхідність збереження «чистих культур» та про верховенство однієї (передусім, власної) раси над усіма іншими. Тому часто расизм ототожнюють з ксенофобією і як різновид ксенофобії вирізняють етнофобію. Відмінності між цими двома термінами пояснює В. Малахов, стверджуючи, що ксенофобія є спонтанним і спорадичним явищем, а расизм передбачає певну зв'язну сукупність поглядів.

Сучасний расизм часто виникає і поширюється в соціумі завдяки некоректному поширенню інформації з боку ЗМІ, коли побутові локальні конфлікти часто інтерпретуються як расистські вияви, і навпаки – коли справжній расизм замовчується або його вплив применшується на догоду певним політичним чи соціальним інститутам.

Критичне ставлення до расизму з боку різних соціальних інститутів (науки, культури, релігії, держави) розвивалося довгий час як критика *колоніалізму і мігрантофобії*. Проте в розширеному відношенні расизм – це спосіб мислення, який передбачає осмислення будь-яких соціальних відмінностей і суперечностей – класових, етнічних, культурних, релігійних тощо – як природних, звідки проектується численні дискримінаційні дискурси і практики. У такому разі не лише дискримінація за расовою чи національною ознакою, але й сексизм, дискримінація інвалідів, дітей, людей похилого віку, при обґрунтуванні яких використовуються посилення на «природні» відмінності, можуть вважатися проявами расизму.

Особливе місце і роль в пропедевтиці расистських настроїв належить *системі освіти* як найбільш потужному інституту формування різноманітних форм лояльності. В системі освіти в концентрованому вигляді закладаються символи та ідентичності, в

освітніх закладах існує розроблена система методик, технік, ритуалів тощо. З іншого боку, саме через систему освіти закладаються численні стереотипи й упередженості; тому виключне значення системи освіти не означає, що лише завдяки їй можна змінити стан нерівності і політичних, економічних, соціальних взаєминах соціальних груп і прошарків.

Література

1. Racism // Encyclopedia Britannica [Електронний ресурс]. — Режим доступу : www.britannica.com.
2. Nahem J. Psychology and Psychiatry Today / Nahem J. — N.Y. : International Publishers, 1981 ; М.: «Прогресс», 1984. — 324 с.
3. Кон И.С. Многоцветье мира и чернобелое зрение // Персональный сайт И. С. Кона [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.sexology.narod.ru/info167.html>.
4. Малахов В.С. Скромное обаяние расизма [Електронний ресурс] / В.С. Малахов // Демоскоп. — 2006. — 6—19 февраля. — Режим доступу : <http://www.demoscope.ru/weekly/2006/0233/analit03.php>.

© ***Наталія Сейко***